

Кучинська О. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, адвокат

Крукевич О. М.,
аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей представництва інтересів неповнолітніх потерпілих у кримінальному провадженні. Неповнолітні потерпілі, враховуючи досить складну процедуру судового розгляду, не здатні в повній мірі усвідомлювати всі складності і всі процесуальні зміни, що мають місце у залі судового засідання, без надання їм належної правової допомоги. Необхідним є передбачення на законодавчому рівні обов'язкового представництва потерпілої особи, що не досягла вісімнадцяти років, представником, а саме особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником-адвокатом.

Ключові слова: представництво інтересів, неповнолітні потерпілі, судовий розгляд, адвокат.

Статья посвящена исследованию особенностей представительства интересов несовершеннолетних потерпевших в уголовном производстве. Несовершеннолетние потерпевшие, учитывая достаточно сложную процедуру судебного разбирательства, не способны в полной мере осознавать все сложности и все процессуальные изменения, имеющие место в зале судебного заседания, без предоставления им надлежащей правовой помощи. Необходимо установить на законодательном уровне обязательного представительства потерпевшего, не достигшего восемнадцати лет, представителем, а именно лицом, которое в уголовном производстве имеет право быть защитником-адвокатом.

Ключевые слова: представительство интересов, несовершеннолетние потерпевшие, судебное разбирательство, адвокат.

Однією із фундаментальних функцій кримінального судочинства є дотримання прав та інтересів потерпілих осіб. З огляду на факт здійснення українським законодавцем реформування судочинства в цілому та кримінального судочинства, зокрема, досить актуальним питанням, що постає сьогодні перед вченими-науковцями та практиками є питання захисту прав та інтересів учасників кримінального провадження, що в силу своїх фізичних та психологічних особливостей потребують не лише визнання спеціального статусу, але й дієвих механізмів представництва своїх інтересів у межах кримінального судочинства.

Розвиток механізмів встановлення, регулювання та дотримання прав і законних інтересів населення є одним із показників благополуччя чи неблагополуччя суспільства в цілому, особливо це стосується осіб, котрі найбільше потребують захисту держави, наприклад, неповнолітніх, які складають чверть населення країни.

Ратифікувавши 27 лютого 1991 року Конвенцію про права дитини, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту неповнолітніх, які знайшли своє відображення у національному законодавстві. Питання молодіжної політики задекларовані у Конституції України, Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», в Указах Президента «Про Національну програму «Діти України», «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної Програми «Діти України» на період до 2005 року».

Проте необхідність удосконалення законодавства в сфері захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб в умовах кримінального судочинства залишається актуальним питанням, про що свідчить рівень злочинності серед неповнолітніх, який не тільки не зменшується, а навпаки зростає.

Особливе становище неповнолітніх у кримінальному процесі підтверджується закріпленням на законодавчому

рівні, як в КПК України 1960 року так і в чинному КПК України, порядком здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх правопорушників. Таким чином, неповнолітні являють собою особливу соціальну групу, наділену спеціальним правовим статусом, який передбачає як правові обмеження так і встановлення додаткових юридичних засобів захисту прав і законних інтересів таких осіб, що підтверджується аналізом як міжнародно-правових актів, присвячених правам дітей (Конвенція про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила), так і відповідних статей КК України та КПК України.

Забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених досить активно досліджується як вітчизняними так і зарубіжними вченими-правниками і характеризується значними напрацюваннями в цій сфері, на відміну від питань, що стосуються неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінального провадження.

Що стосується неповнолітніх потерпілих, то тут питання неналежного представництва їх інтересів у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду видається доволі актуальним. Враховуючи положення Конституції України, чинного Кримінально процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України, а також міжнародні стандарти в сфері захисту дітей, зокрема, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року, Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, Керівних принципів ООН по відношенню до дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (додаток до відповідної резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН від 21 липня 1997 року) неповнолітні особи є учасниками кримінального процесу, які наділені не лише загальними проце-

суальними правами та обов'язками, а й спеціальними, притаманними лише даній категорії осіб, що на практиці дуже часто просто нівелюється іншими учасниками кримінального провадження.

На наш погляд, вивчення проблемних аспектів процесуального статусу неповнолітніх потерпілих, зокрема, питань захисту та представництва таких учасників кримінального провадження є необхідним для виконання завдання кримінального провадження, визначеного у ст. 2 КПК України.

Дослідженню процесуального статусу та гарантій захисту прав та інтересів потерпілого у науці кримінального процесу приділялась увага таких вчених-правників, як С. А. Альперт, О. П. Кучинська, Т. І. Присяжнюк.

Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час провадження в кримінальних справах неповнолітніх, зроблений у роботах багатьох науковців – фахівців, зокрема, Ю. П. Алєніна, Ю. В. Бауліна, В. Д. Бринцева, Ю. М. Грошевого, В. Г. Гончаренка, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, Л. М. Кривоченко, О. О. Левендаренка, В. В. Леоненка, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, Є. Б. Мельникової, М. М. Михеєнка, Г. М. Омельяненко, Д. П. Письменного, В. В. Сташиса, В. Ю. Шепітька. Проте залишаються не вирішеними та не дослідженими питання, що стосуються правового становища неповнолітніх потерпілих, зокрема реалізації ними своїх процесуальних прав.

Як свідчить практика, достатньо велика кількість злочинів вчиняється саме щодо неповнолітніх осіб, які просто не в змозі ні усвідомити всієї протиправності скоюваних щодо них дій, ні захиститися від них [2, с. 11].

Згідно з положеннями статті 55 КПК України: «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майно-

вої шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди».

Потерпілий відіграє значну роль як у досудовому розслідуванні так і у судовому провадженні. Надання потерпілим інформації особам, що здійснюють досудове розслідування та судове провадження, а також діяльність самого потерпілого сприяє доказуванню вчинення кримінального правопорушення.

Варто відмітити про наявність у правовій регламентації процесуального положення потерпілого позитивних досягнень, таких як надання статусу потерпілого юридичній особі, можливість визнання потерпілим близьких родичів і членів сім'ї постраждалої особи, можливість оскарження слідчому судді постанови про відмову у визнанні потерпілим.

Проте є і багато прогалин, які потребують негайного врегулювання на законодавчому рівні, зокрема, відсутність достатніх гарантій захисту прав та належного представництва інтересів неповнолітніх потерпілих на стадії судового розгляду.

Конституція України у ст. 52 закріплює: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження...». Слід зазначити, що дане положення розглядається як узагальнена норма щодо наділення неповнолітніх спеціальними правами, які б відповідали специфіці їх участі у правових відносинах та відображали особливості притаманні даним особам.

У статті 2 КПК України сформульовано завдання кримінального провадження наступним чином: «Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження... і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура». Звідси можна зробити висновок, що кримінальне процесуальне законодавство покликане захищати права та інтереси усіх учасників кримінального провадження, в тому числі і потер-

пілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. При цьому наділяючи на законодавчому рівні спеціальним статусом усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження, неповнолітні підозрювані та обвинувачені (Глава 38 КПК України) наділяються також комплексом спеціальних гарантій захисту своїх прав та інтересів. Доцільним видається закріплення необхідних гарантій і для інших неповнолітніх учасників кримінального провадження, зокрема, потерпілих.

У зв'язку з вищесказаним очевидним є те, що неповнолітні особи, які наділяються спеціальним статусом, що свідчить про особливий підхід при розгляді справ щодо неповнолітніх, є захищеними лише у випадку, коли вони у кримінальному провадженні мають статус підозрюваного чи обвинуваченого. В той же час неповнолітній потерпілий, хоч і визнається законодавцем спеціальним суб'єктом та наділяється додатковими правами (особливий порядок допиту, інститут представництва тощо), але вони є недостатніми для якнайкращого забезпечення інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Конвенцією про права дитини від 1989 року гарантовано у ст. 3, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Крім того, ст. 12 передбачено, держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, пе-

редбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Ст. 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 1996 року встановлено, що дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати: отримувати всю відповідну інформацію; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.

Відповідно до ст. 4 Європейської конвенції про здійснення прав дітей дитина має право подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою. Ст. 5 Європейської конвенції про здійснення прав дітей закріплює можливість надання дітям додаткових процесуальних прав у зв'язку з розглядом судовим органом справ, що стосуються дітей, зокрема: права клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки; права клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката; права призначити свого представника; права здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі.

Вищенаведені норми є міжнародними гарантіями спрямованими на захист особливого суб'єкта, у нашому випадку, кримінальних процесуальних відносин, яким є дитина, незалежно від того яким учасником кримінального провадження вона виступає, чи то обвинуваченим, чи потерпілим. Всі ці учасники, у разі якщо

ними є неповнолітня особа, наділяються спеціальними правами та потребують захисту, який сприятиме якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Згідно з положеннями Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині, прийнятих Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини є необхідним для забезпечення належного та справедливого судового розгляду за участю неповнолітніх осіб. Так, оцінюючи інтереси дітей, які беруть участь у судовому процесі або на яких судовий процес матиме вплив, важливим є дотримання наступних вимог: думки і погляди дітей мають бути враховані належним чином; всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу і рівне ставлення повинні поважатися у будь-який час; всі відповідні органи повинні застосувати комплексний підхід у цілях урахування всіх інтересів, що можуть бути під загрозою, у тому числі психологічне і фізичне здоров'я, законні, соціальні, економічні інтереси дитини. Інтереси всіх дітей, що можуть брати участь у одному судовому процесі або справі, повинні оцінюватись окремо і має бути знайдений, баланс у цілях узгодження потенційного конфлікту інтересів між дітьми [1].

Однією із гарантій якнайкращого забезпечення інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження, в нашому випадку неповнолітніх потерпілих, є обов'язкова участь професійного представника – адвоката, який надаватиме кваліфіковану правову допомогу та забезпечуватиме належний захист прав та інтересів таких учасників.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Що стосується представництва неповнолітніх потерпілих у кримінальному провадженні, то згідно зі статтею 59 КПК України, якщо потерпілим є неповнолітня особа,

до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній (ч. 2 ст. 44 КПК України).

Проаналізувавши права потерпілого, які закріплені у чинному КПК України і статті 56, можна стверджувати, що потерпілий здійснює активну участь у судовому розгляді кримінальної справи, що включає не лише право бути присутнім у судовому засіданні, а й подавати докази, давати пояснення, показання або відмовитись їх давати, знайомитись з матеріалами тощо. У випадку, коли потерпілий є неповнолітнім, дуже важливо, щоб з ним проводились усі процесуальні дії з врахуванням його віку, рівня зрілості та інтелектуальних можливостей, а також щоб були прийняті міри, які б сприяли розумінню судового розгляду самим неповнолітнім і можливості брати безпосередню участь в ньому.

Враховуючи досить складну процедуру судового розгляду, велика кількість неповнолітніх з нормальним розумовим розвитком не здатні в повній мірі усвідомлювати всі складності і всі процесуальні зміни, що мають місце у залі судового засідання.

Крім того, враховуючи психологічні та фізіологічні особливості дітей існує ряд прав, які вони не в змозі реалізувати самостійно, більше того не в змозі це забезпечити і законні представники, що не володіють достатнім рівнем юридичних знань.

Так, відповідно до вимог Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині, прийнятих Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів, з моменту першого залучення до процедур судочинства і протягом всього процесу, діти та їхні

батьки повинні швидко отримувати адекватну інформацію щодо: їхніх прав, зокрема, конкретних прав, які має дитина у судових або позасудових процедурах розгляду, у яких вона бере або може брати участь, а також наявних інструментів для відновлення прав, у разі їхнього порушення, у т.ч. можливості вдаватися до судових або позасудових або інших заходів (інформація такого плану може включати інформацію щодо очікуваної тривалості судових процедур, можливості подання апеляції і незалежних механізмів подачі скарг); судової системи і процедур, зважаючи на конкретне місце дитини і роль, яку дитина гратиме у судовому процесі, різних процесуальних кроків; існуючих механізмів підтримки дитини під час її участі у судових і позасудових процедурах розгляду; доцільності і можливих наслідків судових або позасудових процесуальних дій; обвинувачень або заходів, відповідно вжитих за їхніми скаргами; часу і місця проведення судового провадження і інших відповідних заходів, таких як судові слухання, якщо справа матиме вплив на дитину особисто; загальних успіхів і наслідків судового провадження або втручання; наявності захисних заходів; існуючих механізмів перегляду рішень, які впливають на дитину; існуючих можливостей, щодо отримання відшкодування від кривдника або держави у судовому процесі, альтернативному цивільному провадженні або інших процесах; наявності служб (медичних, психологічних, соціальних, перекладацьких та інших) або організацій, які можуть надати допомогу, а також засобів доступу до таких послуг разом із фінансовою допомогою у надзвичайних випадках, якщо необхідно; будь-яких спеціальних домовленостей, які можливо укласти для забезпечення якнайкращого захисту інтересів дитини, якщо дитина є громадянином іншої країни [1].

З огляду на вищенаведене необхідність здійснення представництва інтересів неповнолітніх потерпілих представниками, які в кримінальному

провадженні можуть бути захисниками, тобто адвокатами, є абсолютно виправданою мірою. Діти повинні мати право на адвоката і кваліфіковане представництво, від власного імені, у судовому провадженні. Особливо це стосується випадків, коли має місце або може мати місце конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими особами. А тому діти повинні мати доступ до безкоштовної юридичної допомоги на таких самих або більш поблажливих ніж для дорослих умовах.

Адвокат, який представляє дитину, у свою чергу повинен мати підготовку і знання у сфері прав дитини і пов'язаних з ними питань, постійно проходити підготовку і мати необхідні комунікативні вміння для спілкування з дітьми на їхньому рівні розуміння. Представник повинен надати дитині всю необхідну інформацію і пояснення стосовно можливих наслідків висловлених поглядів і/та думки дитини, про що згадувалось вище. Цілком очевидно, що законні представники, якими можуть бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, не володіють необхідними знаннями та навиками у сфері надання юридичних послуг.

Беручи до уваги вищесказане вважаємо за необхідне передбачити на законодавчому рівні обов'язкове представництво потерпілої особи, що не досягла вісімнадцяти років, представником, а саме особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником-адвокатом.

У зв'язку з цим важливого значення набуває здійснення наукової розробки комплексного підходу щодо модернізації правового положення неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінальних процесуальних відносин, а також удосконалення системи гарантій їх прав, свобод та інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині (Прийняті Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://childfund.org.ua/irc/child-witness/view/877/3>.
2. Кочура А. В. Історичні аспекти розвитку поняття «неповнолітній потерпілий» у кримінальному судочинстві / А. В. Кочура, О. О. Кочура // Право і безпека. – Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – № 4. – С. 11–14.
3. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. № 223–1430/0/4–12: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1430740–12>.

Kuchynska O., Krukevych O. Representation of interests of juvenile victims in criminal proceedings.

The paper addresses the issues of the features of representing the interests of juvenile victims in criminal proceedings. The authors focus on the fact that the victim plays a significant role in the pre-trial investigation and in court proceedings. Providing information by victims to entities engaged in investigation and pre-trial proceedings, and activities of the victim promoted to prove criminal offense.

The victim in criminal proceedings could be represented by representative – person in criminal proceedings that has the right to defense counsel. With regard to the representation of juvenile victims in criminal proceedings, according to Article 59 of Criminal Procedure Code of Ukraine, if the victim is a minor, to participate in the legal proceedings involved with it its legal representative.

A minor victim, although recognized by the legislator as a special subject and endowed with additional rights (special procedure for questioning, the institute of representation, etc.), but they are insufficient for the best interests of the child in criminal proceedings. One of the guarantees of the best interests of juvenile participants in criminal proceedings, in this research of juvenile victims, is mandatory participation of professional representative – lawyer, which will provide qualified legal assistance and ensure adequate protection of the rights and interests of the participants.

Underage victims, given the rather complicated procedure of the trial are not able to fully understand all the difficulties and all the procedural changes that take place in the courtroom without giving them appropriate advice. The authors adduce several definitions aimed to prove the novelty of their research. Thus, it can be concluded that it is necessary if the legal mandatory must be the representation of victim under the age of eighteen, by representative, in particular by a person in criminal proceedings that has the right to be the defense counsel, lawyer.

Keywords: *representation of interests, underage victims, trial, lawyer.*

Стаття надійшла до редакції журналу 28 березня 2016 р.